

Bodsfængslets kirke.

Lov angående Bodsfængslet ved Christiania m. m. af 12 juli 1848 siger i § 9: »Indtil midler erholdes til i fængslet at indrette et kapel, hvor fælles gudstjeneste kan holdes, skal på søn- og helligdage holdes gudstjeneste i korridorerne for et så stort antal fanger, som uden at forlade deres celler deri kunne deltage. På samme måde kunne fangerne også modtage undervisning.«

I kraft af dette lovbud blev der indrettet løse skærme af sejldug og tyndt træværk, som fæstedes på hængsler i dorkarmen udenfor celledorene (der her i fængslet slå ind), og med en tynd ståltrådsketting, der atter fæstedes i en krog, anbragt i den modsatte side af dorkarmen, holdtes i en bestemt vinkel, så at de ej kunde slås helt op. Bag denne skærm satte fangen sig på sin cellekrak. Fængselspræst DIERRENSEN siger i den første årsberetning af 1851: »I de første måneder, efterat fængslet havde begyndt sin virksomhed, medens endnu kun en af fængslets floje var taget i brug, fandt som følge heraf gudstjeneste sted kun en gang hver helligdag; senere, efterat fangebelægget var udvidet, besluttede jeg i betragtning af foranstaltningens gavnlighed, da deltagelse i gudstjeneste ellers altfor sparsomt vilde være bleven fangerne forundt, også at afholde gudstjeneste på helligdagens eftermiddage, hvilken på en enkelt undtagelse nær har været foretaget indtil nu, ligesom en

dobbelte gudstjeneste fremdeles agtes fortsat. Fængslets nuværende indretning tillader nemlig ikke at udføre gudstjeneste for mere end en floj hver enkelt gang, da ved en fælles gudstjeneste, udstrakt til flere floje, ordets lyd vilde svækkes i klarhed og forvirres. Efter tingenes nuværende forhold bliver gudstjeneste således afholdt i 2 af fængslets 3 floje hver helligdag, efter en sådan orden, at for hver tredje helligdag må den ene af fængslets 3 floje undvære gudstjeneste, medens dog, såvidt ske kan, fangerne i den floj, hvori gudstjeneste efter den bestemte regel ikke måtte finde sted, midlertidig overflyttes til delagtighed i andagten med de øvrige fanger til de celler i de øvrige floje, der kunne være ledige. Jeg kan ikke her undlade at fremhæve den særdeles mangel, hvoraf Norges Buds-fængsel lider, idet det må undvære en egen til gudstjeneste bestemt kirke. Mangelen er stor, ikke blot fordi ved den nuværende indretning prædikens forkyndelse må hver helligdag indskrænkes til, om end til en større del, så dog til en del af fangerne, men også af hensyn til de gudstjenstlige handlingers natur og vigtighed. Hvor langt større opsving andagten vilde erholde, og hvor langt højtideligere indtryk den hele handling vilde fremvirke, når fangerne kunde på helligdagene være forsamlede, om end usete af hverandre indbyrdes og i særskilte pladse, i en kirke, fremfor som nu er forholdet, ved at træde frem lidt udenfor sin celle og siddende på sin cellekrak bag en påheftet skærm i den fra hverdage tilvante fængselsfloj at deltage i handlingen — hvortil kommer, at adskillige fanger, hvis celler befinde sig i flojens øverste stokværk, ikke kunne anskue prædikanten og ej heller af denne ses — står ikke til at beregne.«

Af fængselspræstens beretning for 1852 ses gudstjenesten at være fremholdt som i 1851. Kommunionen gik til på den måde, at fangen sad i celledøren og at en for en fremtrådte til det i centralhallen rejste alter for at modtage absolution og de hellige gaver.

I året 1853 blev der ved kommunionen gjort den forandring, at 4 fanger knælede ved alteret på en gang, medens

syndsforladelsen blev tilsagt og sakramentet meddelt. Et skolelokale med isolerede pladse blev taget i brug i 1853.

I 1854 vandt man kirkepladse for den 3die flojs fanger ved at anbringe skærme i flojenes halse og celledannede stole i korridoren. Efter denne ordning holdtes kun gudstjeneste 1 gang hver helligdag, altså for samtlige fanger.

1855 bragte store forandringer i måden at holde gudstjeneste på, navnlig foranlediget ved bestræbelsen for at lempe den strænge isolation, som man fandt uudholdelig. En prædikestol anbragtes i centret i forbindelse med første galleri. Skærmene anbragtes i samtlige flojes halse og i alle 3 etager, hvorved skaffedes kirkeplads for samtlige fanger. På gulvet i centralhallen, som ved højryggede bænke, der dannede en sammenhængende skranke, skiltes fra flojene, hvor fangerne sad på sine krakker, gaves anstændige fri folk plads omkring alteret, hvilket som flytbart kunde stilles i centret lige under prædikestolen. Indtil 150 fri mennesker (af begge køn) gaves på denne måde adgang til fængslets gudstjeneste. Direktør NORUM og daværende fængselspræst STREENSRUD anså den trufne foranstaltning for så heldig, at savnet af et kapel forekom dem fuldstændig at være afhjulpet. Der udhævedes navnlig det heldige i, at fremmede gaves adgang til kirken. Præsten bemærkede i sin beretning, at fangerne folte, at de i kirken udgjorde en forsamling med de fremmede og havde fælles interesse med dem, at de ligesom indåndede en duft af det alleregentligste samfundsliv. Dette anså han for et så stort gode, at han vilde foretrække den daværende indretning for et kapel, såfremt dette skulde være udelukkende for fangerne.

Fangerens kommunion i den periode, da fri folk havde adgang til fængselskirken, udførtes på den måde, at altergæsterne knælte rundt alteret i et antal af 10 à 12, og at de frie folk ikke inklodes, for skriftetalen var holdt, og bleve slupne ud af kirken, før nadvermåltidet indtoges.

I beretningen for 1861 siges: »Da det jævnlig viste sig, at bekendte af fangerne misbrugte den fri folk givne

tilladelse til at være nærværende ved gudstjenesten, idet de ved miner og tegn henlede fangernes opmærksomhed på sig og således forstyrrede andagten, blev det forsøgt at indføre adgangstegn til kirken for derved at kontrollere besøget. I beretningen for 1862 hedder det: »Der fores stræng kontrol med, at ingen uden skikkelige og kendte folk får adgangstegn til kirken. Tegnet lyder paa navn. Uagtet det vel enkelte gange har hændt, at tegnet er blevet benyttet af andre, har dog siden ikke nogen af de kirkesøgende søgt at henlede fangernes opmærksomhed på sig. Siden indførelsen af tegnene er de fri kirkesøgendes antal aftaget noget, så at der letteré kan fores kontrol med dem.«

I præstens beretning (J. St. Muxck) for 1864 siges: »Med fangernes altergang har jeg efter samråd med direktoren foretaget den forandring eller rettere tilbageførelse til den oprindelige i fængslet bestemte regel, at kun 4 fanger ad gangen stedes til alters, da det næppe kan forenes med den i vort fængsel nu gældende strængere afsondring, at et så stort antal fanger som 20 à 30 og derover på en gang komme umiddelbart sammen. Kommunionen foregår nu ikke længere i centralhallen, men efter endt gudstjeneste en gang om måneden i et i præstens indre kontor indrettet lidet sakristi, hvor der er anbragt alterbord med altertavle samt knæfald. Den fælles og offentlige kommunion i et cellefængsel har nemlig også den mislighed, at fangerne kunne kontrollere hinandens admission, hvoraf følger, at de ikke admitterede lettelig forbitres over at se sig tilsidesatte for andre, der efter deres mening ikke ere mere værdige til at annamme sakramentet, ligesom det også har vist sig, at, når kommunionen er fælles og offentlig, flere begære sakramentet for derved at udmærke sig for deres medfanger og ligesom få et for alle synligt stempel på deres omvendelse. Nu ved, med undtagelse af de 4, den ene ikke om den andens altergang, og således er den gensidige kontrol og den i den offentlige fremtræden liggende fristelse til ostentation bortfalden. Havde vi et til fængslet hørende særegt kapel, hvor de gudstjenstlige handlinger kunde

foregå, vilde det vel være rettest, at en så højtidelig handling som kommunionen holdtes der; men så længe vi ere henviste til centralhallen, der umiddelbart efter gudstjenesten skal være ryddelig til middagsmadens fremskaffelse, er det en stor fordel at kunne ty til det lille hyggelige sakristi. Desuden vilde det være upassende at forrette altergang med tilhørende messe i centralhallen, efterat de ikke kommuniserende fanger vare førte tilbage til deres celler, da både messen og salmesangen let vilde høres af de i deres celler indelukede fanger. Jeg benytter her lejligheden til at udtale ikke blot ønskeligheden, men næsten nødvendigheden af at få opbygget et særegt kapel med tilhørende skolelokale, da den midlertidige ordning ikke længere tilfredsstiller behovet, efterat der i det hele er indført en strengere afsondring.«

Fra slutningen af juli 1866 blev ingen uvedkommende givet adgang til fængselskirken uden de, som kunde anvises plads på gallerierne ved prædikestolen. »Erfaringen har vist«, siger direktoren¹⁾ i sin beretning, »at fangernes opførsel under gudstjenesten nu er lige så god som tidligere, idet det kan anføres, at der i dette år ikke er anmeldt nogensomhelst uorden, som har fortjent opmærksomhed. Det er også kendeligt, at fangernes deltagelse i gudstjenesten nu er lige så stor som før, idet det naturligvis hovedsagelig kommer an på, om præsten kan fængsle sine tilhørere eller ikke. Kan han det ikke, tvivler jeg stærkt på, at opmærksomheden ophjælpes ved tilstedeværelsen af fri tilhørere. Jeg tror snarere, det ligger i sagens natur, at den fri menighed må virke distraherende, da man kan begribe, hvilken adspredelse det må være for cellefanger hver søndag at kunne monstre en broget flok af fri folk, som om hverdagene strængt negtes adgang til fængslet uden til tider, da hver fange er indelukket på sin celle. Jeg tror, der ligger en styrke i, at isolationen i et cellefængsel er konsekvent. Mærkbare undtagelser tyde på svaghed og indgive fangerne meget let den tro, at der må gøres store

¹⁾ R. PETERSEN.

anstrængelser for at holde dem oppe i deres onsomme stilling, og at de med en vis ret kunne fremkomme med ønsker om alskens forbedring i sine kår. Jeg holder derfor på loven af 12 juli 1848, i strid med hvilken det åbenbart er, at isolationen hæves om helligdagene, og som i det hele ganske vist er bygget på det rette princip for den ved samme etablerede straffemethode. Det, at en cellefange er unddraget fra samvær med uvedkommende, er ikke alene et onde, men også et gode. Den skikkelige fange vil nødvendigvis stilles til skue for publikum, loven har tilsagt ham, at han under sin straffetid skal blive gemt både for medfanger og publikum, den har taget ham i enrum, for at han ved ikke at blive kendt skal have lettere for ved sin udgang af fængslet at knytte sig til det fri samfund, og har fangen ikke denne skamfølelse, så bør man bibringe ham den i stedet for at arbejde mod den. Det bliver mer og mer almindeligt, at man lader første gang domte forbrydere, navnlig af den art, hos hvem gentagelse af broden er sjælden, afsone sin straf her i fængslet, om de end ikke ved alder og jurisdiktion af sig selv sortere derunder. Hensigten med at indtage deslige ulykkelige her opnås imidlertid kun halvt, så længe her er så megen unødigt offentlighed. Der er også eksempler på, at fanger, som just ikke kunne henføres til de bedre, anmode om under gudstjenesten at få den bagerste plads, for at de ikke skulle blive set. Bedre fanger har man undertiden måttet fritage for at møde frem ved gudstjenesten og ladet dem deltage deri gennem den åbnede celleluge. At det i ethvert tilfælde er mindre klogt at lade fruentimmer synligt overvære gudstjenesten i et cellefængsel for mandsfanger, af hvilke de fleste ere i en alder af mellem 18 og 30 år, forekommer mig uomtvisteligt. Som fingerpeg i denne henseende kan anføres, at i de 3 ifjor her forekomne tilfælde af sindssygdом var der vrang forestillinger om fruentimmer i kirken, som strax gjorde sig gældende. Det er imidlertid ikke alene forholdet med den fri menighed, som efter mit skøn kun lidet harmonerer med fængselssystemet, men dette

gælder også det store brud på isolationen af fangerne indbyrdes, som man endnu om helligdagene gør sig skyldig i. Nu opstilles fangerne under gudstjenesten på en sådan måde, at hver får rigelig anledning til at se og stiltiende at stifte bekendtskab med en hel del medfanger. Her er fristelsen så stærk, at man næsten må undre sig over, at brudene i disciplinær henseende ikke ere mere åbenbare. Men det står ikke til at benegte, at der på denne måde stiftes bekendtskaber, som til fordærvelse for begge parter fortsættes i fri tilstand. Herimod skulle cellefængslerne arbejde, og om det end ikke er muligt uden med altfor store omkostninger fuldkommen at isolere fange fra fange, så at ikke et eneste ord eller det svageste tegn fra den ene kan trænge ind til den anden, så bør man dog ikke foretage fristelserne og næsten indbyde til at smage på den forbudne frugt. Da der vel næppe er nogen udsigt til at erholde det i loven af 1848 bebudede kapel, og da lovens midlertidige anordning af gudstjenesten med fangerne i celledørene er lidet opbyggelig, har jeg tænkt mig, at man på gulvet i hver floj kunde indrette så mange isolerede kirkepladse som flojen har fanger. Herved opnåede man på en letmåde en fuldkommen isolation. Efter anstillet opmåling er der rummelig plads for opstilling af disse kirkebænke, som kunne indrettes til at slås sammen og til efter endt gudstjeneste at ophænges på jærnkroge i flojenes halse. To betjente på galleriet og en betjent på gulvet vilde langt bedre kunne føre opsynet end de 3 betjente, som nu har hver sin etage under inspektion.«

Fængselspræsten (Muxck) siger derimod i sin beretning: »Som forsøg har man i det sidste halvår holdt kirken lukket for fremmede, med undtagelse af de ganske få, der kunne få plads på galleriet. Jeg må tilstå, at jeg ved dette forsøg er bestyrket i den anskuelse, som direktor NORUM og pastor STEENSRUD have udtalt, at den fri menigheds adgang til kirken virker velgørende for fangerne, og jeg må her gentage, hvad jeg ved en anden lejlighed har haft anledning til at udtale, at så længe man ikke har nogen kirke og gudstjenesten må foregå inde i fængslet, bidrager den fri

menigheds nærværelse til at give gudstjenesten fylde og kirkeligt præg, ligesom den andægtige forsamlings nærværelse også styrker fangernes andagt. Jeg har meget savnet de fri folk; der har efter min erfaring været så tomt og lidet hyggeligt i centralhallen under denne vinters gudstjenester, der har været så fængselsmæssigt og trist, fangerne have været så adspredte og optagne med at beskue hverandre, at det har faldet mig meget tungere at forrette der. Derfor skulde jeg både for fangernes og den kommende præsts skyld meget beklage, om man ophøjede dette forsøg til regel og for stedse lukkede kirken for fri besøgende.«

Fængselspræst THUNN siger i sin beretning for 1867: »Den måde, hvorpå fængslets centralhal indrettes for den gudstjenstlige handling, er ret tiltalende. Orden og stilhed hersker under gudstjenesten, og jeg har ved mine cellebesøg kunnet forvise mig om, at fangerne i almindelighed med opmærksomhed have påhørt prædiken.«

I beretningen for 1868 siger fængselspræst THUNN: »Dersom det kunde være muligt at få fangerne anderledes placerede under gudstjenesten, nemlig at få samlet dem alle nede på gulvet i hver afdelingsfloj, da tror jeg, at meget derved vilde være vundet til at gøre gudstjenesten mere opbyggelig for fangerne; — de nu brugelige skærme, som anbringes for at afsondre fangerne fra hverandre, svarer næppe til hensigten og friste måske netop til det, som man derved har tænkt at skulle forebygge, og kunne således hos enkelte virke forstyrrende på andagten.«

I beretningen for 1870 siger samme fængselspræst: »Under gudstjenesten hersker der vel i almindelighed ro og stilhed, men jeg må også i denne min indstilling komme tilbage til, hvad jeg før har påpeget, at fangernes placering er uheldig og antages at lægge ikke liden hindring i vejen for prædikens virkning. Det står ikke til at forebygge, at fangerne — således som de nu ere placerede — forstyrre hverandre i den andagt, hvormed ordet skal påhøres, og de give vist altfor meget efter for den fristelse, som ligger deri, at de kunne se hverandre, til ved miner og tegn at

korrespondere med hverandre. Der bør derfor efter min mening træffes en sådan foranstaltning, at fangerne også under gudstjenesten ligesom på skolen kunne være afsondrede fra hverandre.«

Fra 18 juli 1871 blev der foretaget den forandring med fangernes deltagelse i gudstjenesten, at kun den ene side af fængselsflojene besattes med fanger. Opstillingen af fanger på den ældre måde, bemærker direktøren i sin beretning, er bleven misligere og misligere år for år. Ved den nuværende ordning haves 158 kirkepladse, så $\frac{2}{3}$ af fangerne afvekslende hver helligdag ere i kirken.

Fængselspræst Thux siger i beretningen i anledning af denne forandring: »Denne ordning medfører, at ikke alle fanger kunne deltage i gudstjenesten på samme måde som før. Imidlertid gives der også de fanger, som forblive på cellerne under gudstjenesten, anledning til at deltage i den, idet lugerne på celledørene åbnes, så at de kunne påhøre prædikenen. Så længe fængslet ingen kirke har og så længe der ikke er anledning til at placere fangerne under gudstjenesten ligesom i skolen, må den foretagne forandring og ordning være den, som for øjeblikket synes at have mest for sig, ligesom også den ro, der bør herske under gudstjenesten, derved visselig har vundet ikke så lidet.«

I sin beretning for 1876 siger fængselspræst J. N. Brux: »Gudstjeneste er afholdt hver son- og helligdag, da der ingen oppudsning af centralhallen fandt sted i løbet af sommeren, et arbejde, der plejer foranledige, at gudstjenesten må indstilles 1 à 2 søndage. Fangerne møde frem i den orden og på den måde, som i længere tid har været brugt. De har i det hele taget forholdt sig rolige og idetmindste tilsyneladende andægtige. Der er grund til at antage, at om end ikke alle, så dog de fleste sætte pris på at overvære den; der er også adskillige, som gerne ville være tilstede hver søndag, om det var muligt; men det går desværre ikke an, hvilket efter min betragtning af denne sag er meget at beklage. Jo længere jeg bliver her, desto mere savner jeg et ordentlig indrettet kapel, der ved sit

hele udseende kunde medvirke til, at fangerne under gudstjenesten glemte, at de vare fanger. Nu sidde de der i korridorerne, hvor det samme møder øjet, som de se hver dag, de føres til luftning eller nogetsomhelst arbejde. Vistnok er det hovedsagen under gudstjenesten, at der synges og høres med andagt, og godt er det, om ordets forkyndelse lød således for fangen, at han kunde glemme sine jordiske, triste vilkår og føres ind i en alvorlig selvbetragtning og selvprøvelse; men vi vide dog af erfaring, hvorledes også den ydre omgivelse med hvad der møder øjet kan tjene til at stemme sindet til andagt, og i den henseende må den samme lov gælde fangen som den fri mand. Jeg har tilladt mig at berøre denne sag, der for mig står som en overordentlig vigtig på grund af dens allernøjeste forbindelse med min sjælesorgergerning i fængslet, og den dag den i centralhallen midlertidig anordnede gudstjeneste flyttes ind i et kapel, vil ganske vist i mere end en henseende blive en mærkedag for fængslet.«

Fængslets inspektion siger i sin beretning for samme år: »Som det af fængselspræstens beretning vil ses, udtaler han også en efter inspektionens mening begrundet beklagelse over savnet af et særskilt kapel, både fordi nu ikke alle fanger hver søndag kunne deltage i gudstjenesten, og fordi de ydre omgivelser, der møde øjet under gudstjenesten, ikke ere skikkede til at stemme fangens sind til andagt.«

I beretningen for 1877 siger fængselspræst Brux: »Fangerne sidde under gudstjenesten rolige og for største delen andægtige. Jeg har hørt den bemærkning være gjort, at man finder næppe en så andægtig tilhørerkreds i de fri menigheder som her. Hvorvidt denne ytring er den nærmest rigtige får stå derhen, men vist er det, at i betragtning af den megen ungdom og at mange sidde så langt fra prædikanten, må det siges at være stille. Det er i mine tanker meget beklageligt, at prædikanten er stillet i så lang afstand fra sin tilhørerkreds; er der nogensteds, hvor det trænges, at han er nær sine tilhørere, at han ligesom kan »ånde« på dem, så er det i en strafanstalt.«

I sin beretning for 1 halvår 1880 siger fængselspræst J. MÜLLER: »Gudstjenesten har i halvåret været afholdt hver son- og helligdag. Det er mig en glæde at kunne berette, at gudstjenesten altid har været bivaanet med dyb stilhed og opmærksomhed, så det hele er gået til med al sømmelig orden under de kirkelige handlinger. Hvad vi dog stærkt savne er et eget kirkehus at mødes i på helligdagene, og jeg er forvisset om, at den dag, da fængslet får sig en kirkebygning, om også af aller farveligste slags, vil blive hilset med glæde af alle her, fanger som funktionærer.«

I beretningen for året 1880 — 81 siger direktoren: »Hvad det her i fængslet fulgte system i almindelighed angår er jeg i den senere tid bleven alvorlig bange for, at det har sine store mangler. Loven af 1848 etablerede et fuldstændigt afsondringssystem, således som det iværksættes i Sverige, Danmark og andre stater, men mangel af kirke har gjort det umuligt at skjule den ene fange for den anden. Den blanding af cellesystem og fællessystem, som her hos os er i brug, kan næppe anbefales i længden. Ved fængselsmødet i København ifjor sommer bragte jeg spørgsmålet om det afskrækkende moment ved straffens fuldbyrdelse på bane, men ingen kunde give mig noget bestemt svar. Nu begynder jeg at forstå, at man har mindre trang til det afskrækkende moment, hvor afsondringen er gennemført, end her hos os, hvor fristelsen, navnlig i kirken, er større, og afsondringens både velgørende og strænge fordringer ere mindre. Jeg har fra den første tid arbejdet til det mål at lade loven komme til sin ret, da jeg næsten den hele tid har haft en følelse af det utilfredsstillende i vor ufuldstændige måde at afsondre på. Den er hverken fugl eller fisk, den har ikke fællesanstaltens friske samarbejde, og den mangler den gode egenskab ved ensomhedsfængslet, at en fange kan være uset af medfanger, når han selv vil.«

I samme års beretning skriver fængselspræst MÜLLER: »En nødvendig betingelse for at kunne hoste fuld velsignelse af en gudstjeneste er den, at kirkegængerene modtager et levende indtryk af et samfundsliv, når han træder ind

til et møde med sin gud, og er dette en nødvendig betingelse altid og overalt, så gør den sig end stærkere gældende for en cellefange, der tilbringer tiden i ensomhed. Denne strænge afsondring, som cellefængslet påbyder, virker uden tvivl såre gavnlig på de allerfleste mennesker, som trænge til at finde igen sig selv og sin gud, hvorfor vi også af så mange, der loslades, modtage et uskromtet tak for de dage, de har tilbragt her og fået tid til at gå i sig selv og finde, hvad de ellers aldrig havde fundet. — — — — — »Dette onde« (det sløvende ved en længere tids afsondring for enkelte individer, navnlig recidivister), »som jeg anser for cellefængslets farligste fjende, vilde visselig i nogen mon blive rettet på, når man havde en kirke, hvori fangerne kunde mødes om helligdagene, om endogså naturligvis indelukkede hver for sig omtrentlig som nu på skoleværelset. I stedet for som nu kun at bevæge sig nogle skridt udenfor sin celledør i det samme rum, hvor den samme trykkende luft indåndes hele ugen igennem, vilde fangen da komme ind i et lokale, hvor han kunde mødes med et fuldt indtryk af, at han er i guds hus og i ånden samlet med den hele christenmenighed. Den ellers ensomme vil, dersom han har den rette forstand på, hvorfor han går til kirke, kende sig selv som et lem — om end lidet og svagt — af den forsamling, som han deler det bedste og kæreste sammen med. Har nu fangen før i sit liv følt et dybere indtryk af gudstjenesten i sit barndomshjem, hvilket dog er tilfældet med enkelte, om end desværre med altfor få, så vil derved gode og velsignelsesrige minder vågne i hans sjæl om helligdagen, minder, som man aldrig kan sætte for stor pris på. Når jeg læser fangernes breve til hjemmet, hvori de fortælle, hvor godt det er at få synge sammen og høre en prædiken, og hvor mange underlige minder om hjemmet og kirken der vågner hos dem derved, da må jeg tænke på, hvor ganske anderledes disse minder vilde vækkes hos dem, når de havde et eget kirkerum at mødes i.«

I beretningen for 1881—82 skriver direktoren: »Med hensyn til manglen af eget kirkelokale kan jeg ikke undlade at

citere et privat brev til mig fra den danske præst Muxck, som i 6 år har været præst ved Christianshavns tugthus, og som den dag i dag har levende interesse for og skøn på fængselslivet: »Jeg er med Dem ganske sikker på, at som gudstjenesten nu er indrettet hos Dem, tages der noget af det bedste ved cellen bort. Thi intet steds trænges der i den grad til ensomhed som just i kirken; enhver god kirkegænger kendes netop derpå, at han ikke ser sig om *der*, men forstår at frembringe en samværen mellem gud og ham alene, der ikke forstyrres, men just forøges ved den fælles salmesang og bøn. Vil man have gode kirkegængere ud af fangerne, hvad der slet ikke er så svært som udenforstående indbilde sig, så er det synd just *der* at lægge den fristelse så snublende nær for dem at se omkring på mennesker i stedet for at være ene med gud. At kunne græde uforstyrret er en hellig ret, som ikke må betages nogen, men den betages fangen der, hvor han trænger aller mest til det og ofte drives stærkest dertil, når han i kirken negtes ensomhed. Gid De kunde sætte igennem, at Bods-fængslet fik sin egen kirke bygget til en af flojene. Jeg glemmer aldrig, at en fange en gang sagde til mig: »det eneste sted, hvor jeg ikke savner friheden, er i kirken«, men det kom just af, at hun på Christianshavn sad godt gemt, hvor ingen kunde se hende. Jeg er vis på, at den skærpeelse af cellestraffen, som De med rette ønsker, fremmes just ved ensomhed under gudstjenesten. Nu hjælper de mange mennesker godt til at løbe bort fra Gud, når hans ord lyder. Brodden i det vil blive virksommere, når øjet ikke kan hjælpe øret til at lukke sig.«

I beretningen for 1882—83 skriver direktoren: »Tidligere var kirkekoret sammensat af fanger fra alle 3 floje, hvorved der blev gjort brud på isolationen. Da jeg imidlertid opdagede, at den flerstemmige sang, som havde gjort det til en nødvendighed at samle fanger fra alle floje, var bleven afløst af enstemmig sang, benyttede jeg lejligheden og gav den ordre, at koret for fremtiden kun skulde bestå af 10 fanger vekselsvis fra de 3 floje. Herved har man

opnået større kontrol med koret, som nu sidder i en rad *stalls*, medens det før sad i 2 rader, foruden at flere fanger nu komme i kirkekoeret, og at den ene flojs fanger ikke få anledning til at se fanger fra de andre floje, hvilket må anses for en sag af stor vigtighed.

En forandring i vor kirkeordning, som for et par år siden blev indført, uden at jeg har set den berørt i vore beretninger, er den, at fangerne nu rejse sig under oplæsningen af gudsordet, medens man tidligere lod dem sidde og blot rejse sig under velsignelsen. Det var den uheldige placering af fangerne på gallerierne, som bevirkede den ældre fremgangsmåde. Nogen ulejlighed ved den ny har ikke været at spore, medens det ikke er tvivl underkastet, at gudstjenesten har vundet i fylde ved iagttagelsen af den berørte form, som overholdes i kirkerne udenfor fængslet.«

Fængselspræst MÜLLER skriver i beretningen for 1883 —84, efterat han har påpeget, at alt har været roligt og stille, som det i et cellefængsel er muligt, at det kan blive: »En ny foranstaltning med hensyn til fangernes altergang er bragt istand og som vi må være direktoren meget taknemlig for. Det såkaldte inspektionsværelse omdannedes nemlig for tilfældet til et kapel med alter og stolestader, skilte fra hverandre med mellemvægge, for 4 nadvergæster. Arrangementet er i overensstemmelse med cellefængslets princip om den absolute isolation, og den hele omordning er udført med omtanke og smag. Den hellige handling har i ydre henseende vundet meget herved, idet vi fra et trangt, uhyggeligt rum på præstens lille kontor er kommen ind i et rummeligt, luftigt og om aftenen smukt oplyst værelse, der giver præst og kommunikanter et godt indtryk. Fra kirkeligt standpunkt kunde vistnok gøres den berettigede indvending, at en afsondring ikke burde udstrække sig så langt som til nadverbordet; men da cellefængslet med god grund forresten ønsker den skarpeste isolation, så får man også her bøje sig for nødvendigheden.«

Direktoren skriver i anledning heraf: »Til præstens

slutningsbemærkning skal jeg foje, at alle 3 lærere og en af vagtmesterne en gang for alle ere tilsagte til at overvære den hellige handling ligesom jeg også selv anser mig forpligtet til at være tilstede ved den. Orglet flyttes ind fra centralhallen for hvert tilfælde, medens der på præstens kontor ikke var plads for samme.«

Som det af ovenstående uddrag af beretningerne vil ses, har der lige fra begyndelsen af gået et suk gennem fængslet efter at erholde et eget kirkelokale. Hvorledes man end indrettede sig med at opstille fangerne og anordne gudstjenesten i det hele, folte man dog til slutningen det såre utilfredsstillende ved herværende forhold. Af alle udveje tror jeg dog næppe nogen var uheldigere end den, at tilkalde fri folk for at gøre gudstjenesten fyldigere for fangerne. Det var af de midler, som tage sig smukt ud på papiret, men som ved den praktiske udførelse bringe mere ondt end godt. Men både før og efter den uheldige periode, da man lod fremmede folk af begge køn så godt som ukontrolleret få adgang til fængslet under helligdagens gudstjeneste, var det også i grunden såre uhyggeligt og utrygt i fængslet. For præsten var det besynderligt at have en menighed siddende blot langs ved væggene, medens det øvrige rum stod tomt og gabende. For betjentene var det ikke ganske trygt at sidde ligeoverfor en række ud af cellen slupne fanger, da deres plads gav dem et udfordrende, tirrende udseende. For fangerne var det heller ikke hyggeligt at sidde på den anordnede måde. Om vinteren var det mange gange meget koldt for dem. Når der desuagtet aldrig hændte noget, som i en mærkelig grad forstyrrede gudstjenesten, eller brod på disciplinen, så er det underligt at tænke på. At således de fanger, som sad på cellerne med åben luge, forholdt sig rolige, er ganske mærkeligt. Hvad der her ganske vist har hjulpet os er vort folks respekt for de hellige handlinger. Vore fanger have altid haft respekt for kirken, uagtet her ikke var noget særegt kirkelokale. De undlod aldrig at kalde centralhallen og korridorerne kirken om helligdagens formiddage. Det lå

jo så nær for en ung, forvorpen natur at komme med den bemærkning, at her var ingen kirke, men kun et fængselslokale, men det har jeg aldrig hørt. Om søndagen var her kirke, det var en given ting.

Og mærkeligt var det, at der dog kunde være så megen andagt hos fangerne, som der altid har været ved vore gudstjenester. At være andægtig og opmærksom, når man i kirken sidder på en krak og fryser, synes ikke at være nogen let ting. Men der er gud være lovet hos vort folk en stor trang til at høre guds ord. Det ser man bedst i fængslerne. Hos fanger fra landsbygden er det så gennemgående, men selv hos fanger fra byerne, ja selv hos de yngste, er det ikke sjelden at spore trang til at opbygges ved en gudstjeneste. Man ser det af fangernes breve og man hører det af dem, når man taler med dem. De høre i reglen godt efter og kunne gengive tankegangen i prædikenen. I ethvert tilfælde må man derfor sige, at de ere opmærksomme i kirken. Og det må man holde fast ved. Den hjælp, som en nidkær og forstandig fængselspræst både ved sine besøg hos fangerne og ved sin prædiken yder til at opretholde disciplin og god tone i en straffeanstalt, kan ikke noksom udhæves. Det er en mægtig åndelig bistand, uden hvilken direktøren mangen gang vilde stå der magtesløs og rådvild.

For 20 års tid siden blev der fremmet et forslag til at bygge en fængselskirke. Meningen var, at den skulde ligge i forvaltningsflojens øvre etage omtrent således, som kirken ligger i det danske cellefængsel Vridsløselille og det preussiske Moabit i Berlin. Men planen var kostbar, og sagen kom ikke så langt som til den bevilgende myndighed. 1885 besøgte jeg Antwerpen og besøgte cellefængslet sammesteds. Fængslets kirke tiltalte mig strax, fordi den var så enkel og desuden var afdelt i 3 dele, som harmonerede med vore 3 fængselsfloje. Vort fængsels underinspektør JOHANNESSEN fik samme år et stipendium for at rejse til Antwerpen og sætte sig ind i disciplinen ved et belgisk cellefængsel. Også han blev slået af hensigtsmæssigheden

ved fængselskirken. Da jeg desuden af W. STARKES bog om det belgiske fængselsvæsen så, at man i Belgien som et princip byggede fængselskirkerne på samme måde, idet man for økonomiens skyld lagde dem mellem 2 fængselsfloje lige op til fængslets centralhal, hvorved man kom til blot at behøve en ny ydermur, måtte jeg tro, at her var den heldigste form for vor belovede fængselskirke endelig funden. Da planen også tiltalte expeditionschefen for vort fængselsvæsen BIRCH-REICHENWALD, blev tegninger med overslag udarbejdet af arkitekt NORDAN. Storfthingene i 1886 og 1887 bevilgede kr. 47600.00, og før denne sum er kirken nu bleven bygget.

Kirken ligger mellem nordre og østre fængselsfloj. Grunden var blod, så der måtte nedrammes 174 pæle, men derved har kirken også fået et så solid fundament, at man er sikker på den ikke skal synke, hvilket desværre har været tilfældet med vore fængselsfloje, navnlig østre. Ydermuren danner en bué med 16 store vinduer, hvorhos der i loftet er 3 store vinduer, som kaste tilstrækkeligt lys ned i kirkerummet. Kirken er delt i 3 dele, en for hver fængselsflojs fanger. 2 skillerumsvægge, 4,60 m. høje, dele kirken i 3 dele. Oprindeligt var det tænkt, ligesom det også halvt blev udført, at disse 2 skillerumsvægge skulde gå helt op til alteret, men herved blev kirken altfor tung og ufri, altfor indebygget og uhyggelig, at der i hast måtte findes en anden udvej. Man fandt da på at fæste 2 jernstænger på næstøverste altertrin og i toppen med smallere jernstænger forbinde dem med skillerumsvæggene, som man lod ende ved første stolerad. Grønne tæpper på ringe fæstedes på de horizontale jernstænger, hvilket gav et behageligt, let syn og derhos den fordel, at tæpperne kunde føres tilbage mod skillerumsvæggene, når fangebelægget, som nu er tilfældet, er så lidet, at de nederste stolerader ikke behøve at besættes.

Stoleraderne ligge amphitheatralsk. To og to stolerader ligge tæt op til hinanden, så indgangen til den ene er forfra, til den anden bagfra, en ordning, som

har sine fejl. Nederste stolerad er dog enkel. Kirken har plads for 237 fanger. Den var oprindelig bestemt for et større fangetal, men for at opnå de flere pladse, var der ikke overalt adgang til at lægge fri passage for hver stolerad, hvilket visselig er ganske nødvendigt. Mod den mur, som vender ind til centralhallen, er alteret anbragt og over dette prædikestolen. Langs nordre og østre fløj er der bygget gallerier, af hvilke det på østre side i mands højde er blændet med mat glas, så det kan afgive plads for funktionærernes damer eller andre fremmede. På nordre galleri er orglet henstillet. Fangernes indgang til kirken er fra nordre og østre flojs overste etage. Fra gallerierne ere særegne nedgange, som udmunde i korridoren under kirken, som igen står i umiddelbar forbindelse med centralhallen og tager sig ud som den fjerde fængselsfløj. Til alteret føre 7 trin. Hver fange kan se præsten, når han forretter for alteret, og han fangerne. Fra prædikestolen har præsten et ypperligt overblik over den hele fangeflok, som sidder i en halvrunding lige under hans øjne.

Kirken opvarmes af 2 store jernovne. Gasledning er ikke lagt ind i kirken som antagelig ufornoden.

Kirkens indretning var ikke et let stykke arbejde. Arkitekten havde ikke set nogen cellekirke, havde vel nogle belgiske detailtegninger at holde sig til, men en anden sag var det praktisk at gengive den hele tanke således, som den blev fremstillet af mig og underinspektoren. Men han er en flink og rimelig mand at arbejde med, derfor blev også resultatet, som jeg tror, meget heldigt. Mest tvivl vakte spørgsmålet om stolestadernes indretning, navnlig om i hvilken udstrækning de burde være indebyggede. At den ene fange ikke skulde kunne se den anden, det var en givet ting, derimod ikke, om taget på hvert stolestade burde gå helt frem, så at den bag siddende fange ikke skulde få anledning til at kaste noget ind til fangen i stolestadet umiddelbart foran. Jeg havde beset det nye cellefængsel i Bruxelles (St. Gilles), hvor taget ikke gik helt frem, men

kort efter besø jeg cellefængslet i Hannover, hvor taget gik helt frem og hvor man med styrke betonedede nødvendigheden heraf. Vi tænkte en stund at lade det halve tag eller en del deraf blive dækket med glas eller et tyndt ståltrådsnet, men endelig bestemte man sig til at være så forsigtig som i Hannover. Dette tror jeg nu er en fejl. Disse indebyggede cellekirker bør man såvidt muligt, uden at man krænker det strænge isolationsprincip, gøre lette og lyse. Indkastning fra den ene stolerad til den anden får man søge hindret ved et skærpet opsyn ligesom i luftgårdene, hvor der kun er en lodret mur, som skiller fange fra fange uden at man nogetsteds har tænkt på at spænde f. ex. et fiskegarn fra den ene mur til den anden, så man kunde have fangerne for sig ligesom i en hønsegård. Der ved, at tagene for en del kom væk, vilde opnås mere lys og luft og friere, fyldigere salmesang. Nu synger hver fange i sin tonde og hører altfor lidt af den øvrige menigheds salmesang. Den påpegede forandring, om den fremdeles skulde ønskes, er let at iværksætte, ialfald lidt efter lidt.

En fejl ved kirken, som ikke er let at bøde på, er de anbragte vagtpladse. Hvert af gallerierne har 2 vagtpladse, 2 høje stole, hvorfra betjentene se udover galleriernes brystværn på hver sin afdeling fanger, som sidde i ikke lang afstand fra dem. Den midtre afdeling iagttages af 2 betjente, 1 på hver side af prædikestolen. Her er afstanden fra fangerne temmelig betydelig, så observationen ikke falder så ganske let. Hvert stolestade er numereret, hvorhos hver fange medbringer sit cellenummer, hænger det op i stedet og lader det blive hængende, når han forlader kirken, for at man i tilfælde ikke skal være i tvivl om, hvilken fange det er, som har siddet på de forskellige pladse. De øvrige betjente (kirken bevogtes af 11 betjente) tage plads nede i kirken, men her savne de overblik, hvorfor de af og til må bevæge sig mellem stoleraderne, for at se, om alt er i orden, og for at kundgøre, at de ialfald ikke ere langt borte.

Set fra prædikestolen er kirken smuk, lys, venlig, værdig og hensigtsmæssig. Men fra stolestaderne ser kirken naturligvis anderledes ud. Fra dem ser man tildels meget lidet, det var noget, som man iforvejen ikke kunde være uvidende om. Det stod derfor snart for os som en nødvendighed, at der måtte en altertavle til, dersom kirken skulde blive tiltalende for fangerne, og det var jo hensigten. Vor fængselspræst SOMMERFELT, der som ny fængselsmand ikke strax kunde finde sig i den rigorse isolation, overført på kirken, når den vilde gøre denne tung og uhyggelig, og som derfor i stilhed rystede på hovedet, når han gik ind i kirken og så på arbejdet, hvilket han gjorde meget ofte, mente også, at en altertavle var en *conditio sine qua non*. Men hvor skulde man tage den fra? Vi havde fået vore penge af storthinget, men de vilde gå med til sidste ore, det var allerede på forhånd på det evidenteste dokumenteret. Jeg tænkte strax på et olietryk, da det her væsentlig kom an på at have et billede, som i frastand kunde virke oplivende og til andagt, om det end ikke var saa forskrækkelig kunstmæssigt. Men et sådant olietryk var ikke at opdrive i vor kære hovedstad. Præsten kom derefter på den tanke, at en copi af et alterbillede ikke kunde være så kostbar og at man vel altid stodte på en velynder, som vilde skænke en sådan copi til vor kirke. Han kendte kirken i Krokstad, et par mile herfra, som nylig var bleven efter hans mening smukt restaureret og prydet med en copi i formindsket målestok af TIDEMANDS billede »Christi dåb« i Trefoldigheds kirken hersteds, hvilket tog sig overordentlig godt ud. Copien havde blot kostet 200 kroner, mente han, og den sum var da vel til at opdrive. Præsten og jeg droge nu strax til Krokstad. Også jeg fandt den lille landsbykirke smuk, men fremfor alt lyste alterbilledet for mine øjne så velgørende over kirken, at vi besluttede at skaffe os magen eller noget lignende. Derpå søgte vi maleren Brux, men han lå ved bad i Drobak. Så korresponderede vi med ham, men han var syg og kunde ikke give noget bestemt svar. Om nogen

tid skulde han komme til byen, men da vi så søgte ham i hans atelier, fik vi besked om, at han nu lå ved Grefsen bad. Vi tog en vogn og kørte op til Grefsen, hvor vi endelig fik tale med ham. En kopi af »Christi dåb« kostede 400 kroner. Derimod havde han måske en billigere kopi af et andet alterbillede, når vi om nogle dage vilde møde ham i hans atelier.

Vor kirkes bygmester Jounsen var bleven opmærksom på præstens og min iver for at skaffe et alterbillede og henvendte sig til os med det spørgsmål, om vi af ham som gave vilde modtage et sådant. Vi syntes, det var en skam, at han, som visselig ikke vilde have stor fortjeneste af det hele bygværk, om han også vilde have nogen, ovenikøbet skulde komme med en så betydelig gave. Da han kom med sit forslag, stode vi endnu i den formening, at et billede blot vilde koste 200 kroner, en pris, som han fandt så utrolig billig. Jo, vi vilde nok tage mod billedet og takke mange gange ovenikøbet. Han havde under det hele arbejde været en så udmærket og behagelig mand, så rimelig, havde holdt fortrinlig disciplin med sine arbejdere, så der ingensomhelst kommunikation den lange tid havde været at spore mellem dem og fangerne, hvorfor vi var kommen på en fortrolig fod med ham. Derhos vidste vi, at han var en formuende mand.

Tiden gik imidlertid. Kirken var så godt som færdig, og man var allerede i underhandling med biskopen om dens indvielse. Men inden den kunde gå for sig, var det nødvendigt at få en albertavle, da den umalede altervæg så mer end uhyggelig ud i den for rusten smukt malede og udstyrede kirke. De gamle alterstager var blevet forsolvede, de ved fængslet boende funktionærers damer havde fileret en fin alterdug, alterbordet var for rusten bebrudt med smukt mørkerødt flojl med guldfrynser, den hele alterbygning med prædikestol oventil var bleven malet under fængselspræstens egne øjne og efter hans smag, over albertavlen var efter hans ønske anbragt det bibelord: *»Kommer hid til mig alle«*.

Til den fastsatte tid mødte vi da frem i maler Bruuxs atelier. Han havde i formindsket målestok og under arbejde en kopi af TIDEMANDS himmelfarne frelser på guldgrund, hvilken syntes at egne sig for vor fængselskirke både på grund af størrelse og indhold. Vi bestilte den strax, skønt den ikke kunde leveres under 250 kroner. Han lovede at få den færdig i slutningen af september, da kirken skulde indvies. Vi måtte nu gøre den ædle giver, bygmester Jouxsex, opmærksom på den forhøjede pris, og ikke uden undseelse sagde vi til ham, at tavlen ikke var at få under 250 kroner, men hertil svarede han kort og godt: »det var da forfærdelig billigt«, og således var den sorg slukket.

Jeg har glemt at meddele, at midtre afdeling har en stolerad mindre end de 2 andre afdelinger, for at der kunde skaffes bedre plads lige foran alteret. De 9 nederste stolestader i denne afdeling er indrettet for altergæster. Stolestadernes døre ere lavere end i de andre stader, hvorhos der under bænkene er hensat skamler, som i tilfælde kunne tages frem og knæles på. Når fanger fra forskellige floje skulle til alters, påhæftes en let lem, som bevirker fuldstændig isolation. Modellen er fra Moabit.

Den 23 september var af biskopen bestemt til kirkens indvielse. Fængslets damer bandt blomsterbuketter, hvoraf en blev fæstet i hvert stolestade, hvilket tog sig overordentlig smukt ud. Dagen oprandt i fuldt solskin, som belyste den bestilte altertavle, der kom til rette tid og tog sig ud som den var komponeret for det sted, hvor den anbragtes. Frelseren står i skyen bredende sine arme vel-sigende ud over den hele jord. Det på forhånd valgte bibelord kunde ikke have været mere passende.

Hvad vore tidligere fængselspræster havde varslet, blev til virkelighed. Kirkens indvielsesdag blev en sand festdag for os alle og vil længe stå som en mærkedag. Stiftsprovst JULIUS BRUN forrettede indvielsen på biskopens vegne, assisteret af fængselspræsterne SOMMERFELT, STORJOHANN og CONRAD DAHL. Det var en smuk dag, og for os, der

længe havde vandret her i fængslet og overværet gudstjenesten i centralhallen, en forunderlig, højtidelig dag. I akustisk henseende viste kirken sig at være udmærket. I løbet af vinteren har det vist sig, at den er let at opvarme.

Nu galdt det at vide, hvorledes fangerne anskuede den ny kirke. Jeg var ikke så ganske tryk for en del af dem. Jeg vidste nok, at de ældre, forstandige fanger vilde prise den, men for de yngres vedkommende var jeg mere tilbøjelig til at vente en anden dom. Sagen er nemlig den, at fangerne i kirken sidde ganske anderledes separerede fra hverandre end de gjorde i centralhallen. Her kunde de af og til se hverandre, ja ved vandringerne til og fra kirken havde de den bedste anledning til at overse samtlige medfanger i flojen og til at mærke sig, i hvilke celler de horte hjemme. Med denne fornøjelse var det nu med en gang forbi. På cellekrakken sad de vistnok ikke békvent og mageligt, men dog frit, i stolestadet sidde de bedre, men med en lukket dør foran sig. Som sagt, jeg var ingeniunde tryk for, at forandringen behagede. Men hvor blev fængselspræsten og jeg ikke forundrede, eftersom vi efter kirkeindvielsen lidt efter lidt fik talt med samtlige fanger om den store højtidsdag. Der var ikke en fange uden han hjerteligt priste den smukke kirke. Mange takkede også for den og undrede sig over, at der til fordel for dem var anvendt så mange penge. Jeg havde givet den ordre, at hver fange skulde gives anledning til at tage med sig hjem til cellen blomsterne fra hans kirkeplads. Denne lille tanke rorte fangerne i en mærkelig grad. »Den buket har presset mange fårer ud her i fængslet,« sagde en fange, som havde set bedre dage og visselig i sit hjem havde været bedre vant til ganske anderledes pragtfulde blomster end vore beskedne hostblomster. Og blomsterne bleve opbevarede og hænge endnu tørre og visne i mangan celle til erindring om vor smukke festdag.

En lap, hvis navn er GÆKO (man har ingen betænkelse ved at nævne disse naturmennesker, medens andre

fangers navne på tryk i regelen tager sig vederstyggeligt ud), var så veltalende, da jeg efter indvielsen kom til ham, men jeg forstod ikke et ord af hans besynderlige sprog. Den lappiske lærer kom imidlertid til og gennem ham fik jeg da vide, hvad den lille brune mand med de spillende øjne havde at sige mig. Jo, han spurgte, om han ikke, når han kom hjem, kunde få lov til at skænke noget til denne kirke, enten penge eller en ren. En så smuk kirke havde han aldrig set. Hvad der interesserede mig meget var den ytring fra enkelte kristianiagutter: »kirken er en fornuftig ting, nu slippe vi for at gøre alle de skøjerstreger, som vi gjorde, den gang kirken holdtes nede i fængslet.« Der er vist passeret mere ulovligt i den gamle kirke, end nogen af os har haft anelse om.

Og så være da alle de, som have virket til at skaffe vort fængsel et værdigt og smukt gudshus, takket både på funktionærernes og fangernes vegne. Fra den dag, vi fik vor kirke, er fængslet indtrådt i et nyt stadium. Nu er fængslet noget helt, for var her hver helligdag noget istykker, som mere og mere virkede til dissonance. Jeg taler ikke om de rum, som kirkebygningen desforuden har skaffet os, da stedet ikke er til at omtale dem, men dem skyldte vi dog også kirken. Gid nu alle vordende direktorer, præster, betjente og fanger måtte blive lige så glade i kirken som vi ere det! Og det tvivler jeg ikke på. Jeg tænker nok, den 23 september 1887 skal vide at bevare sig som en uforglemmelig og betydningsfuld mærkedag for Ågeberg cellefængsel!

Christiania i januar 1888.

R. PETERSEN.